

A horogkereszt árnyékában II.

Horváth László Imre: *Lett este és lett reggel* vs. Trenka Csaba Gábor: *Egyenlítői Magyar Afrika*

Baka L. Patrik

In the Shadow of the Swastika II.

Abstract

The study focuses on the comparative analysis of the respective novels, *Lett este és lett reggel* (by László Horváth) and *Egyenlítői Magyar Afrika* (by Csaba Gábor Trenka). Self-referential qualities, aspects of form, the testimonial nature of the journal format (and the radical crossing of boundaries) are the main focus of this paper, but the prose poetry of the works, as well as the genre and medium crossing characteristics will be taken into account as well. This study, due to its size, was divided into two parts – the first installment is available in the previous issue of this journal.

Keywords: alternate history; prose poetry; journal; self-referentialism; etymology of names

Kulcsszavak: alternatív történelem; prózapoétika; naplószerűség; autoreferencialitás; névetimológia

Subject-Affiliation in New CEEOL: Language and Literature – Studies of Literature – Hungarian Literature

DOI: 10.36007/eruedu.2021.2.81-101

„Tehát már a kezdet kezdetén tisztázni kell a tulajdonképpeni lényegét, leleplezni a zsidóság legnagyobb húzását, miszerint a Biblia minden szereplője zsidó. Ez egyáltalán nem igaz, a történelemben épp a faji háború, a két ellenség irgalmatlan harca a fontos[.]”

(Horváth László Imre: *Lett este és lett reggel*, 101)

Jelen tanulmány Horváth László Imre *Lett este és lett reggel*, valamint Trenka Csaba Gábor *Egyenlítői Magyar Afrika* című regényeinek komparatív elemzését végzi el. A munkát terjedelmi okokból két részre bontottuk; az előzmény a folyóirat legutóbbi számában volt olvasható. Ott az allohistorizmus klassziszai felől nyitottunk ho-

rizontokat a választott művekre, majd alternatív világépítésük sajátosságait vizsgáltuk, nagy odafigyelést fordítva azok politikai és társadalmi világszerűségére – azaz az áthallásokra – és a valós történelemhez fűződő analógiákra. Az alábbiakban a regények autoreferenciális vonatkozásai, formai kérdései, a naplószerűséggel járó vallomások és az általt biztosított radikális határátlépéseik kerülnek terítékre, de taglaljuk a művek zsáner- és médiumközi kommunikációját, valamint próza-poétikájukat is. Munkánk arra is törekszik, hogy integrálja a regényekre vonatkozó szakmai recepció mind ez idáig elért, számottevő eredményeit.

Regénypoétika: önéletírások és totális határátlépések

Az alábbiakban a Trenka és Horváth által alkalmazott narratológiai és időműveletekkel foglalkozunk, elemezzük szerző, narrátor és az általuk közösen alkotott univerzum viszonyát, kitérünk a regények világ- és magyar irodalmi reflexióira, párhuzamaira, s az elbeszélők, illetve nevük etimológiai elemzésére is.

A tanulmányunk első részében taglalt allohistorikus vonatkozásokon túl Horváth és Trenka regényeinek lényegi kapcsolódási pontjaként azt említhetjük, hogy mindkettő egy egyes szám első személyű, homodiegetikus, korlátozott tudású narrátor elbeszéléseként bontakozik ki, s ami a legfontosabb: napló, illetve memoár formájában. Mivel a *Lette este és lette reggel* bejegyzéseit szerzőjük, a náci ideológus Klaus Arme csak önmagának, megélt tapasztalatai leplezetlen őszinteséggel megfogalmazott újragondolásaként és letisztázásaként írja, a karakter jellemének teljes kitérődésével szembesülünk. Maga is megjegyzi, hogy ha az általa leírtak napvilágot látnának, a fennálló rendszerben az nem csak az ő, de a családja teljes bukásával járna, hiszen saját manipulatív intrikáit éppúgy részletezi a naplóiban, ahogy a Führer indiánregények iránti szenvedélyén, vagy az USA propagandafilmjeiben kifigurázott bélgázproblémáin is elélcelődik bennük. S amiként az apjának, úgy neki is sikerül az ujsa köré csavarnia a Vezért, annak gyenge pontjára alapozva, amikor is a nagyságát kedvenc mitológiai és történelmi hőseiéhez hasonlítja. Hitler a következőképp értékeli Arme azon teljesítményét, amikor őt magát Augustusszal, kritizált fővezérért, Mansteint pedig Agrippával vonta párhuzamba:

Maga nem lett a szokásos karrierista talpnyaló, örülök ennek. Ahogy az apja sem az. Mindig felfrissülök, ha velem beszélgetek, és még nem volt olyan probléma, amit ne oldott volna meg tökéletesen (Horváth 2014, 51).

Ha az antihőst egyetlen jellemjeggyel volna szükséges leírni, úgy kétségkívül szélsőségesen pragmatista felfogásmódja lenne az a tulajdonság, amit kiemelnénk, s ami végig áthatja beszámolóit. Az általa használt nyelv ebből adódóan nem díszítő, mint Trenka főhőséé, de lényegre törően letisztult, és rövid mondatok jellemzik. Sehol nem szembesülünk érzelmi túlfűtöttséggel, az emberiség felfüggesztésével azonban annál inkább. „[O]lyasvalakiről beszélünk, aki gyerekkorától kezdve olyan közegben nőtt fel, ahol a náci eszmék számítottak normának, hiányzott az ellenpólus, az a szemlélet, ami megmutatta, hogy hiába rendelkezik valaki

mérhetetlen hatalommal, nem tehet meg mindent másokkal. Mert ebben a világban a főhős bizony akármit megtehet” (Takács 2015). Ahogy egy interjúban Horváth megjegyzi: „olyan embert akartam ábrázolni, akinek nincs mentsége arra, amit elkövet, és ahogyan gondolkodik. Megnyerő karakter, lelkiismeret nélkül” (Jánosy 2014). Arme mindig kellő távolságtartással szemléli az általa megélt eseményeket, s amíg ez a politikai mozgások értelmezésekor objektivitást eredményez, a magánéleti, esetleg diplomáciai kapcsolatok értékelésekor radikálisan számító, egoista és érzéketlen felhangokkal jár. Horváth László Imre elbeszélője azon elvakult náci tisztek ideája, akiket nem a maguk sötét idealizmusa, hanem végletekig kiszámolt és számító pragmatizmusa hajtott, minek termékeként milliók halálát rendezték tökéletes statisztikákba.

Amint az a kötetből kiderül, Arme minden nap folytatja naplóját, ám a számunkra elérhető, időben persze lineárisan egymás után következő bejegyzések közt hónapok, majd évek, évtizedek telnek el, tehát az ideológus élete során elkészített korpusznak csak egy igen szűk szeletét, naplóinak csupán fragmentumait kapjuk, egy tulajdonképpeni válogatás formájában. A későbbi bejegyzések közt egyre növekvő ugrások jól jelzik az uchróniák azon tulajdonságát, hogy amíg a múlttadsadáshoz időben közelebb eső eseményeknél a görbe tükör effektusa működik, jelentős mennyiségű áthallással, addig attól távolodva már a fikciós jelleg erősödésével szembesülünk. A korábbi bejegyzéseknél Horváth korrekt módon erősebben részletez, míg később már inkább nagyotált mutat. Ezen jelenségek mindazonáltal felerősítik a „szerkesztő” jelenlétének szükségességét is, ráadásul latin betűs átírással van dolgunk, pedig a szövegből az is világossá válik, hogy a napló végig titkosírással íródott. Arme önként vállalt eutanáziája előtt átírta és digitalizáltatja művét a titkárnőjével, akit aztán a teljes titoktartás miatt kivégeztet. Az anyag a Birodalom zárt archívumába kerül, és csak a naplóíró unokája, a negyedik Führer számára lesz elérhető, ami egyszersmind azt is jelenti, hogy a befogadó részlegesen egybementírozódik az alternatív jelenbeli Harmadik Birodalom uralkodójával. A naplóbejegyzések révén ugyanannyit és ugyanolyan formában tud meg az ideológus Arme világlátásáról és életpasztalatairól, mint ő. Részlegességről a fragmentáltság okán vagyunk kénytelenek beszélni, hiszen Erich Führernek elméletileg a teljes anyagot el kellene tudnia érni, mi viszont csak válogatást kapunk. Talán egy posztumusz kiadással van tehát dolgunk? Vagy maga a Birodalom is elesett – ahogy azt a naplóíró is megjósolta végszavában, noha látszólag sehonnét nem fenyegette veszély –, és a romjain születő új rend tette közzé annak titkos anyagait? A kérdések nem megválaszolhatók.

A *Lett este és lett reggel* korai naplóbejegyzései nagyarányban kommentálják a világpolitikai és hadi helyzetet, olyannyira, hogy az olvasónak az a benyomása támadhat, inkább a narrativa tekinthető a világépítés háttérének, mintsem fordítva. Mindez az elbeszélő szakmai orientációját, történelmi, mitológiakutatói majd ideológusi munkáját ismerve azonban védhetőnek bizonyul. Klaus Arme valósága a jegyzetekből kibontakozó náci hegemoniájú világ lesz, ami felőlünk nézve egyértelművé teszi az uchronikus jelleget, az antihős tudományosnak ítélt ténykedése, illetve annak az Ahnenerbe¹ tagjaként alapvetésnek számító, okkultista dimenzió-

1 A Magvető kötetborítójának elsötétült egét is az Ahnenerbe okkult címerének bíbor ragyogása uralja,

ja azonban bennünket mindenekelőtt az áltörténelmi regény jelenségével és még inkább az áltudományok működés módjával szembesít. Az idővel a Harmadik Birodalom főideológusává és a keresztény egyházak legfelső ellenőrévé váló Arme elmékedésekor valahányszor a doktori dolgozataig jut, annak jellemzőiből a bevett tudományosság elvárásainak felfüggesztését olvashatjuk ki. Amikor még csak ötletzilánkok formájában merült fel benne a munka alapötlete, a legnagyobb római mézárszék, a Colosseum romjainak ihletéseként, rögtön azon kezd el mesterkedni, hogy a már ujja köré csavart tanárainál miként írhatna inkább esszét, mintsem nyugős levéltározással és kutatással járó leadandót. A gondolatok legszabadabb kifejtését lehetővé tevő műfaj végig Arme munkásságának jellemzője lesz; esszégyűjteményként írja meg doktoriját is, ami múlt és mitológia saját szájíz szerint újraértelmezett, esetlegesen egymásba montírozott, kiforgatáson és sarkításon alapuló háttéranyaga lesz a Hitler *Mein Kampf*-jában olvasható ideológiának. Önkényes válogatás a nietschei erős és gyenge oppozíciók mentén, minek folytán minden olyan mitikus hős és múltbéli birodalom árvá vá avanszálódik, amit a megöröklött hagyomány szerint az erő – másként agresszió, kegyetlenség és elnyomásra való hajlam – jellemzett.² A következő szakasz az alaptételt éppúgy bemutatja, ahogy a kontár, áltudományos eljárást is:

Utána fogok nézni az adatoknak, amennyire lehet, amelyek alátámasztják a tézisémet, ami viszont nem fog megváltozni: minden birodalom tömegmészárláson alapul, nem lehet eltekinteni ettől a gyakorlattól (Horváth 2014, 32–33).

A dolgozat eszmeisége minden okkultista birodalmi igényt kiszolgál, elnyerve Hitler, Himmler és az Ahnenerbe vezérkarának tetszését. Ezen a ponton érdemes néhány szót ejtenünk az „ideát” (is) működtető Ahnenerbe – magyarul „Ősapaink Öröksége” – nevű szervezet mibenlétéről, melyet 1935. július 1-jén hívott életre Heinrich Himmler, a germán múlt és a legrégebb árja ősök kutatásának céljával. Alapítói közt ott volt Hermann Wirth, dán Atlantisz-történész és Walter Darré, a Faji és Telepítési Hivatal vezetője. Noha előzményeként számos okkultista csoportot emlegetnek, az Ahnenerbe egyre nagyobb térnyerésével ez az új társaság volt az, amely a legfontosabb okkult szervezeteket, mint a Thule vagy a Vril Társaságot magába olvasztotta. A csoport kutatói, birodalmi alapoktól származó pénzekre finanszírozva a világ számos pontjára eljutottak, de a holokauszt „tudományos” igazolását is ők végezték el. 1939-ben százharminchét kutató – köztük professzorok – szerepelt az Ahnenerbe alkalmazottainak listáján, akik az ősi árja építészetet, lófajtákat, hangszereket éppúgy kutatták, mint az elődök szexuális szokásait is. Hosszú távú terveik közt szerepelt a germán kultúra terjesztése, s a kereszténység felcserélése az általuk preferált, kultikus, náci népi vallással, a kereszténységben ugyanis a zsidók meghosszabbított kezét vélték felfedezni. Himmlert a témához személyes vonatkozások is fűzték, hiszen úgy tudta, hogy az egyik őst, Margaret Himblert 1629. áprilisá-

---

mely alatt katonás sorrendben vész a végtelenbe a szögélek hadserege, egy SS-osztagot éppúgy megidézve, mint a krisztusi keresztbe ütött birodalmi szögeket is.

² Horváth így ír a jelenségről: „Vannak disztópiák a náci győzelemről, de szegényesek, egyáltalán nem tárják fel a civilizációs veszélyt, ami a német katonai győzelemmel együtt járt volna, és amitől csak a németek katonai veresége óvta meg a világot” (Jánossy 2014).

ban, boszorkányság vádjával máglyán égették meg a katolikusok (Németh 2006, 20; Németh 2012, 57, 63).

Az Ahnenerbe központi küldetése az ősi germán hagyományok feltárása és feltámasztása volt. Ebből kifolyólag a dél-tiroli népzeneét éppúgy kutatták, mint ahogy népes expedícióik vonultak egészen Tibetig, archeológiai kutatások céljával. A germán népzeneét harmonikusnak, míg a hébert disszonánsnak nyilvánították, ezzel is az előbbi felsőbbrendűségét igazolva. Sőt, mivel a Németországot körülvevő nemzetek népzenejénél számos hasonlóságra leltek a német viszonylatában, ezen területek megszállását menten indokoltnak tekintették. Fontosak voltak továbbá a nyelvészeti és az ékírás kutatások is. A világ figyelmét persze leginkább a már emlegetett Tibeti akció vonta magára, Ernst Schäfer vezetésével, akit egészen magával ragadott a keleti világ. Több mint háromszáz ember szokásait, családi és szexuális életét vizsgálták meg, arcmintákat vettek, és számos tudományterület ismereteit bővítették, igaz, nem mellesleg kipuhatták azt is, hogy Sztálingrád elestével számítani lehetne-e a tibeti uralkodó szövetségére a britekkel szemben. A hazavitt anyagokból készült *Az ismeretlen Tibet* című film. Később aztán a világ számos pontjára indítottak újabb és újabb expedíciókat, Görögországba, Bulgáriába és Dél-Amerikába éppúgy, mint Észak-Afrikába is. Horváth a következőképp érzékelteti az Ahnenerbe-expedíciók „tudományosságát”:

Wüst a Kaukázusban ásat épp, Himmler újra ráparancsolt, hogy találjon nyomokat a gótok állítólagos ottani, rég letűnt birodalmáról. – Majd egy későbbi szakaszban: – [A]z Ahnenerbe, az Ősök Örökségének Tárasága gyűjti az igazi, eddig meghamisított múlt ereklyéit, amelyek egy összefüggő, hatalmas, történelem előtti árja birodalom létezését bizonyítják, és ennek a birodalomnak a továbbélését minden nagyobb eredményben és hatalmi entitásban, amely az emberi civilizációt továbbvitte (Horváth 2014, 68, 99).

Az Ahnenerbe-tagok Tibethez mérhető szent helyként csak Izlandot tartották számon, az ott fellelhető ősi, germán irodalom, az *Edda-énekek* miatt, melyeket az elődök hagyatékához vezető kulcsokként kezeltek (N. N. 2013). A nácik koruk tudományát a marxista-liberális tanok eredményének tekintették, minek okán bátran vonták be a mágia dimenzióit saját elméleteik igazolásához. Az Atlantisz-legendát is ki kívánták használni, hiszen önmagukban a felsőbbrendű, Atlantiszról elmene-kült túlélők leszármazottait vélték felfedezni. Az Ahnenerbe talán legeltorzultabb részlege a Hadtudományi Kutatóintézet volt, amely genetikai „kutatásokat” végzett: a felsőbbrendű faj tökéletesítésének, és az alsóbbrendűek hatékony kiirtásának módjait vizsgálta. A kutatóintézetet a Waffen SS pénzéből tartották fenn, az Ahnenerbe lefoglalt iratait pedig a nürnbergi perben is felhasználták, igaz, csupán annak vezetőjét, Sieverst ítélték halálra (Németh 2006, 21–24).

A regény világában a német kultúrára és történelemre vonatkozó kutatások idővel mind az Ahnenerbe felügyelete alá kerülnek, mely intézmény célja – Arme dolgozatához hasonlóan – tehát nem maga a *találás* lesz, az eredményekből következő ismeretek összegzésével, hanem – az áltudományok alapvető működési elvét visszhangozva – az igazolni kívánt vélekedéseket alátámasztó, bármiféle bizonyítékok felhajtása, esetleg *kreálása*. Mindezen eljárás egyszerre leplezi le az

okkultizmus és az ideológiák múltat kiforgató, önkényes működésmódját.

[E]gyetértek azokkal, akik szerint egy birodalom új ideológiájához, kiváltképp történelemszemléletéhez nem feltétlenül elengedhetetlenek a materiális bizonyítékok. Elég annyi, hogy leigázza a világot, azután pedig, hacsak nincs teljes civilizációs hátrányban az írásbeliség terén, mint mondjuk a Kínát lerohanó mongolok, képes teljesen a maga szájíze szerint módosítani az addigi, nem is csak történelmi ismereteket, hanem az emberek teljes önmagukról és a világról kialakított képét. [...] Hiszen a Harmadik Birodalom sikerei [...] korszerűbb magyarázatot nyújt[anak] a történelem eddigi fejlődésére[.] [...] A jelen segített megérteni még a legtávolabbi múltat is (Horváth 2014, 82, 88).

Klaus Arme esszéi, vagy sokkal inkább fikciói egy olyan áltörténelmi regény felvetéseiként szerveződnek, aminek egyáltalán nem célja a tények iránti hűség, az viszont igen, hogy meggyőzze a maga igazságáról olvasóját. Az alternatív történelmi regény értelemszerűen egészen másként működik. Nem próbálja meg elhitetni a befogadóval, hogy az ő világa valóságát írja meg – ha így járna el, menten nevetségessé válna –, hanem a nálunk be nem következett történelmi lehetőségek taglalásával segít még jobban megértenünk – és sokszor értékelnünk – jelenünket és múltunkat.

Az *Egyenlítői Magyar Afrika* főhőse, Lajtai Gábor Klaus Armével szemben memoárt ír, tehát a szövegírás tulajdonképpeni jelenéből tekint vissza múltjára. A szöveg célja az ő esetében elsősorban nem az átélt események letisztázása – bár a textus személyes megállapításai révén erre is óhatatlanul sor kerül –, hanem a lehetséges jövő megteremtése.

Wight American Technological Instruments Co.

Csou Ji Pao, Peking,

Igazgatótanácsának

és Edward Lee Morricks úrnak, a személyzeti osztály vezetőjének.

Két hónapja élek a semleges Afganisztán fővárosában, Kabulban. Az Önnel, illetve a WATI helyi képviselőjével, Gerard Bahr úrral folytatott megbeszéléseim értelmében kereskedelmi ügyvivői vagy üzletkötői alkalmazásért fordulok az Önök nagynevű és feltétebb sikeres konzernjéhez. Mr. Bahr figyelmeztetett, hogy a szokásos terjedelmet jóval meghaladó, bőséges és részletes önéletrajzzal jelentkezzek a pekingi részlegnél, mert a szabad világban általánosan elfogadott referenciákkal nem rendelkezem, igazolni valójában senki sem tud. Ez sajnos igaz. Alkalmazásom esetén kínai vagy amerikai állampolgárságért is folyamodnom kell. Hosszú leszek hát, és türelmüket, megértésüket kérem (Trenka 2010, 9).

A kötetet nyitó citátum azon túl, hogy előrevetíti a soron következő részek életrajzi jellegét – ami az utolsó néhány oldal kivételével végig megmarad, noha azok is bátran értékelhetők a kvázi jelen egy utólagos leírásaként –, a címzett pontos megadása révén hasonló eljárással él, mint a *Lett este és lett reggel*, hiszen Edward Lee Morricks esetünkben ugyancsak összemosódní látszik a befogadóval, ahogy

történt az Horváthnál, a negyedik Führer karaktere révén. Ha ezt elfogadjuk, akkor leírható, hogy a szöveg olyan illúziót képez, miszerint a narrátor bennünket, azaz az olvasót – vagy az odaértett olvasót – szólítja meg, ilyenformán pedig kiszól saját közegéből. Lajtai története tehát nem egy egyszerű hagyaték a világnak, hanem az egyetlen lehetőség, amely szerzőjét kimentheti reménytelen helyzetéből. Az odaértett olvasónak – aki már csak az olvasásfolyamat tudatosítása folytán is mi magunk lehetünk – a kezében tartott impozáns curriculum vitae elolvasása után ítélkeznie kell – vagy lehet – Lajtai Gábor felett, s eldöntheti, milyen sorsot szán neki. Ennek fényében nem hiába ér véget a történet egy válaszútnál. A továbbiak ugyanis rajtunk (is) múlnak, a sok fennálló variáció egyike pedig bizonyosan az általunk szőtt, továbbgondolt alternatíva lesz. Az újkritikában emlegetett affektivitás, illetve intencionalitás téveszméje esetünkben tehát csak látszólag téveszme, hiszen a szövegnek igenis van szerzői szándéka, csak ez a szándék a narrátoré, nem pedig Trenkéé, Lajtai pedig – értékítéletei révén – voltaképpen az olvasó érzéseivel, véleményével is foglalkozik, hiszen autobiográfiájának – még ha „csak” önnön világán belül is, de – célja van.

Ha viszont nem azonosítjuk magunkat Morríc úrral, akkor itt is óhatatlanul felmerülnek az utólagos szöveggondozásra vonatkozó kérdések. Nétalán a lélektanilag igen erős autobiográfiát a WATI Igazgatótanácsa, Lajtai beleegyezésével végül kötet formájában is megjelentette, az alternatív világ nyugati nyilvánossága elé terjesztve általa egy olyan dokumentumot, ami testközelből láttatja a magyar gyarmat mindennapjait, egy ott felnövő elbeszélő szemszögéből? Ez a foratókönyv már a jelenben játszódó szakaszok státuszát is letisztázná, jelezve, hogy azok pótlólagosan váltak a szöveg részeivé. Az utólagos szerkesztést erősíti továbbá egy első ránézésre marginálisnak tűnő szöveghely is, ahol Lajtai sehonnai kísérője, Mukhtar elnagyolt női testrészeket rajzolgat a magyar kalandor kéziratára, ezek azonban nem jelennek meg a kötetben, ami így egy gondozott anyagként és nem kéziratként értelmeződik.

A szöveget rendre – de rendszer nélkül – meg-megbontja néhány bekezdés, melyek a jelenre, a textus írásának idejére reflektálnak. Az első fejezet írásakor például még jól érzékelhető Lajtai bizonytalansága. Nemcsak a továbbiakhoz mérten olykor kapkodó, vagy épp elkalandozó stílusa miatt, melyet írásában ő maga is kritikával illet, s melyért elnézést is kér – „Attól félek, még mindig zavaros vagyok és érthetetlen. Nem tehetek róla” (Trenka 2010, 13) –, hanem mert egyszerűen ő maga sem igazán tudja, miként kezdjen neki a nagy volumenű munkának. Mit hagyjon ki és mit részletezzen? A memoárirás nehézségeinek reflexiói ezek.

Az elbeszélő narratíva kronológiai kezdőpontja mindazonáltal Lajtai Gábor születésének dátuma, 1960. január 11-e lesz. Trenka – vagy inkább Lajtai – meséje ennek értelmében nem terjed ki a saját látókörén túlra, sőt az ő történetét sem fogja be teljesen, lévén a főhős középkorú, mikor búcsút veszünk tőle. A politikai előzményekről tehát – melyek számunkra elsősorban a történelem és a világépítés szempontjából nélkülözhetetlenek – csak elvétve kapunk információt, s azt is csupán mellékesen, valahonnét Lajtai gondolatmenetének mezsgyéiről, és azok még a memoárirás jelenét befolyásoló nehézségekre tett reflexióknál is kevesebb térrel rendelkeznek. A kiugrások során Lajtai több esetben szinte a szövegből kilépve

tesz hozzáfűzéseket a korábban elmeséltekhez. Értékel, párhuzamot von más mozzanatokkal, vagy akár a jelennel, esetleg megjegyzi, miként formálta akkori jellemét egynéhány változás. A két szál a mű végén mindazonáltal összeér – a szöveg tehát keretes –, hiszen a múlt elfogy, s csak a jelen lesz továbbírható, ez a továbbírás azonban – ahogy azt fentebb is érzékeltettük – már csupán az olvasóban folytatódhat.

A szakasz összegzéseként elmondható tehát, hogy adott két, feltételezhetően utólag kiadott elbeszélés, egy napló és egy memoár, melyekre a totális határátlépés irodalmi manifesztációiként tekinthetünk, elvégre két, a miénkhez és egymáshoz képest is alternatív univerzum egyedülálló termékeiről van szó, hiszen kizárólag általuk nyílik horizontunk ezekre a világokra. A mi közegünkben jelenlévő fizikai valójuk igazolni látszik környezetük létét, amennyiben saját univerzumuk anyagi termékeiként vannak jelen a mi valóságunkban is. Arme ráadásul a birodalomban az öregkor evidens megoldásaként kezelt eutanáziára készülve azt a reményét fejezi ki, hogy bejegyzései lelke egyedüli őrzőiként maradnak hátra, kvázi mi magunk is a kezünkben foghatjuk annak materializációját. Távozása okául a közege számára idegen öregségét nevezi meg, ez a távozás azonban mindkét világtól, az „ideáttól” és az „odaáttól” vett búcsúnak is számít. A napló-, illetve memoárirás körülményeire tett folyamatos megjegyzések mindkét könyv esetében önreflexiók, amelyek a szöveg szövegiségét jelölik. Sőt, Arme és Lajtai nem annyira bemutatói, mint inkább értelmezői saját közegüknek, minek révén az alternatív univerzum jelenségei már elemzett formában kerülnek elénk, s a befogadó az eljárás révén a világ értelmezőivel és fentebb már jegyzett címzettjeikkel látszik egybemontirozódni, elvégre mindannyian ugyanazon dokumentum révén értelmezik a szóban forgó világokat. Ebben a kapcsolathálóban úgy tűnik, leginkább a szerzők, Horváth László Imre és Trenka Csaba Gábor kerülnek háttérbe – s ha az elbeszéléseket ténylegesen Arme és Lajtai műveinek tekintjük, úgy szerzőiségük egyenesen felfüggesztődik –, mely jelenség tovább hangsúlyozza a szöveg által teremtett világ primátusát.

Az olvasó a napló-, illetve memoárirás személyessége révén első ránézésre könnyen azonosul(hat) Lajtaival és Arméval, a karakterek szélsőséges életvitele és gondolkodásmódja azonban vitathatatlannul nehézkessé teszi a beleélést. Amíg Lajtainál „csak” a szabados életvitel esetenként extrémításokat megpendítő megnyilvánulásai jelenthetnek gátat – gondolva a fiatalok iránti csillapíthatatlan éhségére, ami alól még a vérségi kapcsolat sem vonja ki egyébiránt önként felkínálkozó áldozatait, mint azt az unokahúgához fűződő kapcsolatánál láthattuk –, addig Klaus Arme náci ideológia és fajelmélet iránti feltétlen elköteleződése, a gyilkosság általa ideális megoldásként való kezelése, s hogy a személyeket példányokként kezeli és nevezi meg, még inkább ilyen. Trenka narrátora a Horváthéhoz hasonlóan nyílt, hiszen Lajtai végig kommentálja és értékeli mindenkori helyzetét. Arméval szemben igencsak díszes, képekben gazdag, sokszor lírainak tetsző nyelvet használ. Ahogy P. Szathmáry István írja róla: „Trenka prózája tömény és párás, a szöveg szinte együtt lélegzik a hitelesen megteremtett afrikai álmagyar élet trópusi unalmával, kegyetlenségével és nyomorultságával” (P. Szathmáry 2011, 63). Az író különösen nagy hangsúlyt fektet a világ keltette benyomásokra, látványokra – „trópusi mocsarakban felolvadó szavannák; a város mint beteg flamingó, ami el-

büvölően táncol és hamisan énekel; koromlevelek; parázsszőnyeg” – , hangokra, érzékelésekre és az azok összekeveréséből születő szinesztéziákra – „hallható, forró csend; sivatagi, alkonyszínű hang” –, s főként a színekre, melyek az egyedi megnevezésektől a meghökkentő képzettársításokig tartó skálán kapnak helyet. Ilyenek a „cápakék, veszettkek, halvány hullarózsaszín, katasztrófazöld, nilusszőke”, s különös hatást kelt az evidens szerkezetek elemeinek felcserélése is, úgy mint az „éjvörös” és az „alkonyfekete” egymás mellett szerepeltetése. A leíró részek ilyenformán nem pusztán világot teremtenek, de remek példái a lirizált prózának is, nagyarányú jelenlétük pedig a regény címadásával felerősítve azt a lehetőséget is felveti, hogy Trenka művének nem is annyira emberi hősei, mintsem inkább forró, afrikai magyar világa a tényleges főszereplője. Abban a mozzanatban továbbá, hogy a narratíva szerint Lajtai végleg elhagyja a gyarmatot, áttételesen a regényolvasó is magára ismerhet, hiszen a memoár véget értével maga is kénytelen búcsút inteni az alternatív világnak, ahová csak a lejegyzett visszaemlékezés révén juthatott el.

Névetimológia és anti-hitvallás

Trenka főhősének megnevezésekor is nagyban odafigyelt a történelemből és alternatív történelemből következő vonzatokra. Ha megalkotnánk az *Egyenlítői Magyar Afrika* Európájának térképét, jól látható volna, hogy Magyarország a Harmadik Birodalommal határos, valahol ott, ahol még az Osztrák-Magyar Monarchia korában a dualista állam két területi blokkja vált el egymástól. A cisz- és transzlajtáni területek terminusa bizonyosan sokak számára ismerős, s vegyük észre, a Lajtán innen (Magyarország) és a Lajtán túl (osztrák felségterület) központi terminusa a Lajta, mely egyszerre jelenti a határt alkotó hegységet és a Duna jobb oldali mellékfolyóját. Nem más tehát, mint átjáró két ország, s – főhősünk, illetve annak memoárja révén – két alternatív világ között is. Ezenfelül kísérteties az összecsengés a Lajta- és a görög mitológiából jól ismert Léthé-folyó között. Utóbbi egyszerre megnevezése az alvilág azon folyójának, melyből ha isznak a lelkek, elfelejtik földi életüket, de így nevezik a delphoi jósdá környékén fellelhető két folyam egyikét is. Ez utóbbi hasonló funkcióval bír, mint alvilági rokona: a környékére érkező vándorok azért isznak belőle, hogy elfelejtsék különböző gondjaikat, párjából, a Mnémoszünéből (mely az emlékezés folyója) pedig azért, hogy megjegyezzék a jósdában látottakat és hallottakat (Tokarev 1988, 711, 720). A fentiek fényében tehát a Léthé is egyfajta választóvonalnak tetelezhető. Lajtai Gábor így bár nevében hordozza a feledés lehetőségét, működésében paradox módon mégis inkább az emlékezéssel azonosul. Olyasvalaki, akin keresztül egy egészen más életet, szemléletmódot és világot ismerhetünk meg. Lajtai a következőképp reflektál a szerepére: „Mintha egész életemben egy zavaros és misztikus folyón, mondjuk a Dunán eveztem volna át a ködbe vesző túlsó part felé” (Trenka 2010, 86). Az idézet kapcsán feltétlenül szükséges megjegyeznünk, hogy bár számunkra a Duna tágabb környezetünk egy stabil alkotóeleme, az életrajzírónak viszont ténylegesen csak a könyvek és regények lapjairól ismert „misztikus folyó”, hiszen ő maga úgy számít magyarországi állampolgárnak, s úgy született magyar földön, hogy közben sosem járt Magyaror-

szágon. Meg is jegyzi, az Afrikából látott csillagképek közelebb esnek hozzá, mint a Kárpát-medencei haza.

A Gábor név jelentése „isten embere”, „isteni férfi”, ami a karakter mélyebb megismerését követően paradoxnak hathat, hiszen a világban zajló kegyetlenkedések hatására memoírírónk elveszti hitét, ám a névhez tartozó egyéb tulajdonságok, mint a gyors észjárás, a világmindenség mibenlétének elemzésére való hajlam, s az együttérzés, sőt a gyermekkori hibás nyelvhasználat apropóján születő nem megértés már mind a karakter tulajdonságai közül valók (Ladó – Bíró 2005, 59). Lajtai fontos jellemjegye még folyamatosan felerősödő, esetenként szélsőségekbe csapó pragmatizmusa, minek révén párhuzamba állítható Klaus Armével is. Amíg azonban utóbbi egyetlen szöveghelyen sem vonja kétségbe a náci ideológia működését – más emberek logikáját annál inkább –, addig Gábor folyamatos cinizmus-sal és kritikával viszonyul a fasizmushoz, s csak a túléléshez feltétlenül szükséges alkalmazkodás apropóján egyez ki vele. Felismerve működésének alapját, a kéz kezét mos elvet, belép a Magyar Szociálfasiszta Munkáspártba, hogy hasznot kövacsoljon a tagságból:

Elhatároztam, hogy megszerzem magamnak mindazt, amit csak megkívánok, mert nincs isten, és nincs olyan törvény, amely megakadályozhatna ebben. Nem akartam fehér bőrű, magyar néger maradni, mint a szüleim és a nagyszüleim.

[...]

– És ez nem gyávaság? Nem megalkuvás?

– Miért? Lázadjak fel a gravitáció ellen? Ha ilyen a világ, hát legyen! Legyünk öngyilkosok, csak azért, mert a világ rossz? [...] Az erkölcs birkáknak való. Soha nem néztél még körül? Nem tudunk olyat tenni, amitől rosszabb lenne a világ, mint azelőtt volt! (Trenka 2010, 68, 160, 197).

Arme és Lajtai bár nem azonos elvakultsággal, de végig a maguk hasznát szem előtt tartva működnek és gázolnak át a bizalmukra méltatlannak ítélt embertársaikon – az ideológus bálványozott apját leszámítva voltaképpen mindenkin, még Gábor utoljára beemelt szentenciáját is megcáfolva, de Lajtai éppúgy nem veti meg az olyan maffiaügyleteket sem, mint az emberkereskedelem. Kettejüket elsősorban a lépték különbözteti meg: amíg Trenka memoírírója első, addig Horváthé második generációs pragmatikus. Utóbbi birodalmat örököl és épít tovább, előbbi csak a maga képességeire számíthat.

A Klaus Arme név azonban ugyancsak beszélő név: az arme (német) jelentése szegény, ami egyrészt a Harmadik Birodalomban betöltött szerepének ellentétét fejezi ki, illetén is utalva a karakter ellentéteken alapuló működésére, de arra is, hogy amíg a hatalomban bár gazdag, emberségben, emberiségében viszont szegény antihősről beszélünk. „Nevéhez is hűen a kalkulatórikus erőbevetés mellett teszi le a voksát, ám végig értelmezhetetlenek maradnak számára az ellenfelei által megjelentett világképek a maguk szeretet- és irgalomkonceptióival” (Koncsik é. n.). A keresztnév egyik jelentése, a „győzelem” ennél már egyszerűbben vonatkoztatható a szereplő, s egyszersmind a dinasztia működésére, a másik, a „nép” pedig a németiség teljességére való ráhatására utalhat (N. N. é. n.).

Az *Egyenlítői Magyar Afrika* memoáírójának személyében a fentiekén túl egy autotextuális szereplőt is felfedezhetünk, amennyiben Lajtai Gábor alakja más Trenka-művek, a *Place Rimbaud* (2013) és a *La Grande Image* (2017) főhősének, Askoni Gaabornak az alteregójaként is lelepleződhet, nem annyira a névszerkezet, mint a kor, a jellem, a világlátás, a szindbádi ihletésű kóborlás, a nőétség, az anekdotázgatásra és a belső vívódásokra való hajlam, s nem mellékesen az elbeszélés módja miatt. A két karaktert legfeljebb Lajtai pragmatikussága különbözteti meg, ami nem mondható Gaabor sajátjának, jóllehet minden jellemet más-más tapasztalatok és körülmények egymásra hatása tesz olyanná, amilyenné. Mivel pedig az itt említett másik két regény is kontrafaktuális mű, a kapcsolat nemcsak a magyar színekkel keveredő keleti és déli világok párhuzamos voltát veti fel a multiverzumban, de egyazon hős különböző életútjaiét is, az *Egyenlítőiben* a kora gyermekkortól, a másik kettőben pedig a felnőtt évekről mesélve; a *Place Rimbaud*-ban Gaabor körülbelül annyi éves, mint Lajtai, amikor búcsút veszünk tőle.

Trenka összes alternatív történelmi regénye elsősorban magyar horizontból bontakozik ki, a hazai kultúrát viszont előszeretettel vegyíti a Közel-Kelet iszlám/arab világvágával, míg az *Egyenlítői Magyar Afrikában* ezen túl afrikai színeket, törzsi varázslatokat³ sző a magyar trikolór sávjai közé – ahogy azt az Agave kötetborítója is teszi a fekete törzsi harcos nyakába font fűszerpaprika-fűzérrel. Itt a magyar telepszik rá a távoli, egyenlítői idegenre, míg Askoni Gaabor világában az iszlám Magyarországra. Általános tapasztalat azonban, hogy a Kárpát-medencei haza mindig szürkének bizonyul a Kelet fényeihez képest.

Mivel Lajtai Gábor családja szegény, nem a magyar telepes gyerekek által látogatott óvodába és iskolába jár, hanem a „négerek” közé – utóbbi a regény stabil, nem pejoratív értelemben használt fogalma, s vagy nem rakódtak rá faji diszkriminációs rétegek, vagy pedig a rendszer sajátosságaiból adódóan mindennapi természetességgel vannak jelen a szóhasználatban, mint ahogy az is természetes, hogy fehérnek lenni előny⁴ –, megismerve törzsi nyelvjárásaikat s életvitelüket, igazi afrikai magyarrá válva általuk. A közeg ráhatása révén gyerekként instabil, több korpusból építkező, vagy egyszerűen csak magyartalan nyelvet használ, amire rokonsága is többször reflektál, élete későbbi szakaszaiban azonban már a fordításból adódó pontatlanságok is zavarják. A történetben különösen fontos a család maga, illetve az azon belüli kapcsolatok, alá- és fölérendelt viszonyok, érdekszövetségek, világnézeti és generációs konfliktusok. Mivel az autobiográfia nagyarányban taglalja az elbeszélő ifjúkorát – a gyermeki jellemfejlődés pszichológiáját is mélyen érzékelte –, amit elsőrendűen a család határozott meg, az *Egyenlítői Magyar Afrika* esetében az alternatív történelem műfaja mellett mindenekelőtt családregényről

3 Gábor többször szembesül az afrikaiak vélt vagy valós mágiájával. Gyermekként véletlenül keveredik egy ilyen szeánszba, ahol erőt és hatalmat jósolnak neki, s egy zsugorított majomkoponyát kap amulett gyanánt. Máshol azt írja, hogy a cápa a totemállata, azt azonban mintha nem tudatosítaná, hogy vágyott kedvese végétét épp ez a ragadozó hozza el. Talán az afrikai fekete mágia le nem reagált működésével van itt dolgunk? Áttételesen maga Lajtai volna felelőssé tehető a lány haláláért?

4 Érdekességként mindazonáltal megjegyezhető, hogy már Lajtai ifjúkorában is volt rá példa, hogy feketékkel töltötték be a Magyar Szociálfasiszta Munkáspárt néhány jelentéktelenebb tisztjét. Faji szempontból tehát az *Egyenlítői Magyar Afrika* szélsőjobbos ideológiai jócskán oldottabb keretekkel dolgoznak, mint az a történelmi előzményeikből következhetne, vagy mint az a *Lett este és lett reggelben* másik szélsőségeként megnyilvánul.

kell beszélnünk.⁵ Egy idegen földre érkezett magyar család regényéről, melynek tagjai jószerevével ugyanazokat a neveket viselik, mint a Kárpát-medencébe érkező, dinasztiaalapító Árpád-háziak. A szűk élettértől távolodva aztán a Gábor jellemfejlődésére elsődlegesen hatást gyakorlók helyét mindinkább a barátok, szerelmek és munkakapcsolatok veszik át; az egyes mellékszereplők nagyarányban jelenlévő mikrotörténetei a mű egyik markáns szövegszervező stratégiáját adják. Az elbeszélés továbbá azt is jól érzékelteti, hogy minden felvonultatott létezőre való mesélőnivalóból származik.

A *Lett este és lett reggel* ugyancsak fel-felveti a családregegy műfaját, igaz, ott jószerevével apa–fiú bensőséges, dinasztiaépítő kapcsolatára korlátozódik. Max Arme Hitler szárnysegédjeként, a később fiába is belénevelt pragmatizmussal, manipulációval és lekötelezettek gyűjtésével teszi familiáját a Harmadik Birodalom egyik leggazdagabb családjává, a koncentrációs táborok és az „alsóbbrendű fajok” rabszolgamunkájának kihasználásával. Az ő élettörténetét is egy kvázi mikrotörténetként olvashatjuk ki a naplóból, a halála apropóján született bejegyzéskor, ahol apa és fiú hangjai, a gondolatok kihez tartozásának jelöletlensége okán egybe mosódnak, a kettő markáns együttállását is jelölve. Max logikája Machiavelli művein alapul – melyeket a náci elitnevelésben, a napolában⁶ eleve elvártakon túl fia számára is kötelezővé tesz –, végig készenlétre, számításra, s a jövőre való odafigyelésre buzdítva őt, melyek mind a „Játéknak” nevezett világalmai törekvés alapvetései:

A hatalom viszont nem lesz sokáig a bármilyen erőszakos ideált is követő idealisták és elkötelezett híveik kezén. Ahogy mindig, most is a praktikus elmékre száll majd át. Csak persze előbb nekik is magukra kell öltetni az idealisták színházi maszkját, sőt jobban is kell játszani a szerepet, mint a többieknek. Ezért akarta, hogy közvetlen utódja, azaz én magam már ideológus legyek, a maszkok mestere, aki átírhatja a játékszabályokat, miközben megalapozza és előkészíti az utat a nyílt uralomhoz (Horváth 2014, 227).

Az Arme-dinasztia a mi univerzumunkban ismeretlen család, Horváth László Imre azonban nagy odafigyeléssel szövi bele őket a náci elit familiái közé. Klaus anyai nagybátyjaként például az a Wilhelm Wolf kerül bemutatásra, akinek a müncheni sörpucssban elhunyt többi náci „mártír” mellett Hitler *Mein Kampf*-jának első kötetét ajánlotta; a farkas (wolf, német) azóta is a család címerállata. A dinasztiaépítés során naplóírónk Goebbelsékkal is vérségi szerződést köt: a propagandaminiszter lányát, Holdine Kathrin Goebbelst veszi feleségül, aki a mi valóságunkban őt testvérével együtt a Führeri bunkerben lett ciánmérgezés áldozata, a szülők közbenjárásával; Holdine mindössze nyolc éves volt. Klaus anyjához fűződő viszonya ellentéte az apja irántinak: távolságtartóan, lekezelően szól róla, kegyetlen beékelései pedig mind markánsabb himsoviniszta jelleget öltenek, ami a nőkhöz fűződő mindenkori viszonyát is meghatározza majd, legyen szó a szeretőiről vagy épp a feleségéről. Hűsként, példányként beszél róluk. Ez a megközelítési mód a huszadik századi szélsőjobb oldali ideológiák szexizmusát tükrözi vissza, amely a nők szerepét ki-

5 A regény kultúra keverésén túl annak legnagyobb érdeméért a karakterfejlődést tarja a legfontosabbnak Benkő Marianna (Benkő 2011) és Szabó Ádám (Szabó 2010) kritikája is.

6 A napolák ifjainak életét mutatja be a következő film: *Napola – A Führer elit csapata* (Gansel 2004).

zárólag a családon belüli szerepvállalásra korlátozta, a gyereknevelésre, a háztartásvezetésre, a munkától és a közoktatás magasabb szintjeitől való távoltartásuk pedig nagyban hozzájárult a munkanélküliség beígért birodalmi csökkentéséhez és a hatalmi pozíciók kizárólag férfiakkal való betöltéséhez is. Klaus csupán a felesége kapcsán tesz kivételt, akit viszont kötelez az egyetemi tanulmányok elvégzésére, azt ugyanis nem tudja elképzelni, hogy egy tanulatlan nővel töltsen el otthoni óráit.

Vele szemben, noha vágyaitól hajtva, de Lajtai a nők bálványozójaként jelenik meg, aki számára a testi szerelem a kiteljesedést, és nem az állati ösztönök kielégítését jelenti. Ifjúságának azt az időszakát, amikor az érzékiség uralja el a gondolatait, a következő, képzettársításokban tobzódó, lírai formában foglalja össze:

Az ablakokon túl az esős évszak felhőszakadásai sisteregtek. Elkaptam a tekintetem: a szemem előtt szeretkezett az ég a földdel. Az elegáns felhőfiúk bőséges esőöndővel termékenyítették meg a tikkadt, elnyúló lánymezőket. Az elektromágneses hullámok digitális kéjjel hatoltak be a televíziókészülékekbe. A kikötőn túl az óceán enyelgett a parti fővennyel. A német és a nyugati turisták céltudatos vidámsággal furakodtak be a szállodák életveg méhébe. A sétányon a monszunszél ingerelte a pálmafákat. A napfény az árnyékokkal üzekedett. Még a kóbor kutyák is naphosszat az orrom előtt keféltek a Tinker raktárak körüli síkátorokban (Trenka 2010, 129).

Trenka regénye a testi szerelem tekintetében éppúgy nem ismer tabukat, ahogy a Horváth-mű sem.

Amíg a két elbeszélőt a fasizmushoz való viszonyuk megkülönbözteti, kereszténységgel szembeni ellenszenvük egybeköti őket. Lajtai Gábor személyes traumák, illetve a világban tapasztalható kegyetlenkedés miatt távolodik el a hittől, és éppolyan kritikusan viszonyul hozzá, mint bármely ideológiához:

Íme az Isten: mert saját képére teremtett ő bennünket. Legyen hát úgy. Nincs mit megbánnunk az ő színe előtt, mert Isten a mi tükörképünk, és mi csak visszatükrözzük a gonoszt, aki ő (Trenka 2010, 156).

Klaus Arme a náci párt főideológusaként arra törekszik, hogy a történelem mellett a keresztény hagyományt is radikálisan újraértelmezze, azt is a fajok, az erős és a gyenge versengéseként leplezve le, ahogy a dolgozatunk elejére emelt idézetben, vagy a következő részletben olvashatjuk:

Jézusnak tehát nem küzdenie kellett a zsidósága ellen, egyszerűen nem volt zsidó. Árvaként hirdette az igazságot a sémíta tengerben, amely végül el is emésztette. Azután tanításait is elferdítették a sémíta írástudók. Kiváltképp Saul, vagyis Pál, ez az eszmék kufárja, ez a tipikus zsidó, aki görög is, és egyben római polgár is, aki saját szájíze és hatalmi elképzelése szerint alakítva az egyházat, jobb híján a gyengék egyházává teszi, hiszen ezekből van a legtöbb (Horváth 2014, 103).

Mint látható, Arme működése során a Biblia – később csak a számára elfogadhatatlan részeket kisserkesztett variánsa lesz kapható – hőseit ugyancsak két pó-

lus mentén sorakoztatja fel, ahogy azt tette a történelmi birodalmakkal. Sokszor hangsúlyozott áltudományosságának jó bizonyítéka, hogy a Saulnak címzett vádak mindegyike rávetíthető Arme önkényes ideológiaépítésére: mást támad, de közben magáról beszél, amit csak a teremtett eszmék iránti elvakultsága nem enged láttatni vele. Hivatala a mű végére a második ravennai zsinaton újraegyesíti a nyugati egyházakat – fontos, hogy az első tette meg az egykori Római Birodalom államvallásává a kereszténységet –, amiért ő maga Nobel-békedíjat kap, mely vonatkozás tovább hangsúlyozza a horogkeresztes világ teljes szabadságvesztését és értékítéletének metamorfózisát. A pápát éppúgy az ő hivatala nevezeti ki, ahogy a szvasztikát sem más teszi meg a hit új szimbólumává, a templomok homlokzatán pedig leggyakrabban a Biblia átértelmezett részlete olvasható: „ellenségeidet zsámolylul vetem a te lábaid alá”.

A *Lett este és lett reggel* regénycím ugyancsak egy bibliai eredetű szakasz, amely a teremtés azon közties időszakait jelöli, amikor az egyes napok között az Isten háttérbe vonult, hagyva a világ átalakulását. Arme és a náci saját ténykedésüket is egy ilyen interregnumként, népiertásukat tisztogató, az emberi nemet tökéletesítő folyamatként fogják föl, a nyolcadik nap előtt – itt fontos, hogy az ábécé nyolcadik betűje épp a „h”, mely megkettőzött formában a neonáci szimbolikában a „Heil Hitler” rövidítése –, s ha tettük bűnnek hat is, az isteni instancia háttérbe vonulása a feloldozással egyenlő.⁷ Amellett, hogy a cím jelöli, a naplókban olvasható borzalmak mind egy ilyen alvó isteni állapotban esnek meg, áttételesen úgy is érthető, hogy a Horváth-regény univerzuma a mi világunk transzcendenciája – Istene – számára nem látható, általa nem uralt közeg, ezért kiteljesedhet benne az a sötétség, ami „ideát” végül nem nyert teret.

Arme élete során számos szópárbajt vív különböző, a keresztény értékrend mellett érvelő karakterekkel, akik lehetnek a mézszárlás miatt a náciizmusból kiábrándult SS-esek – ilyen Karl Schmidt lelkész, Ernst Willigut –, vagy épp az a Karol Wojtyła, aki „odaát” már csak szláv származása okán sem válhatott egyházi főméltósággá. Mivel az itt említett szövegszakaszok igazán kiterjedtek, Horváth műve filozofikus dialógus-, illetve vitaregényként is prezentálható (Csokonai 2015).

Sachsenhausenben majd kérje meg az öröket, hogy fejjel lefelé feszítsék keresztre. Vagy írjam az aktájára? Mi más maradna egy lengyelnek? A rabszolganépek mind szentek és mártírok akarnak lenni, mert nem kapnak a földi hatalomból, hát kitalálják az égit maguknak (Horváth 2014, 243).

Különösen hidegrázós mozzanat, amikor az ideológiavita után végül Klaus saját kezüleg végzi ki a nálunk II. János Pál pápaként ismertté vált férfit, akit mára szentté nyilvánítottak. Az antihőst egyenesen megdelejezi minden alkalom, amikor a partner halálának tudatában teljesen kitarulkozhat: maszksait levéve ilyenkor mindig a sátáni intelligencia hangján szól. Ellenzónokai a keresztény értékek, a hit, a szeretet, az irgalom és a remény mentén építik retorikájukat, minek legmarkán-

⁷ Zelei Dávid ugyancsak a regénycím kapcsán állítja a következőket: „[A] kötet legjobban kimunkált tükörfelülete [...], a Birodalom, az Arme-dinasztia és a regény világának egymással párhuzamos felépítése [...] már csak azért is fontos, mert rámutat a kötet címét adó paradoxonra, vagyis arra, hogy ezek az építkezések a pusztításban gyökereznek” (Zelei 2015, 78).

sabb hatása az lesz, hogy Klaus elismeri, nem az általa hirdetett erős és gyenge harcáról, de gonosz és jó viadaláról kell beszélni (Kormos 2015), ő pedig a náci megváltó, Adolf Hitler híveként bátran vállalja az utóbbi katonájának szerepét, az ókori egyiptomi mitológia legsötétebb lényével, az alvilági Apophis kígyóval azonosítva magát, aki maga volt az éjszaka, célja pedig legyőzni a fényt. Balogh Réka az említett szópárbajok kapcsán kicsit sarkosan jegyzi meg, hogy helyenként „[a] hosszadalmas fejtegetések végtelennek tűnő ismétlésbe torkollnak, túlmagyarázva az újra és újra felbukkanó tételmondatokat” (Balogh 2014, valamint Dege 2015), ez a mintázat azonban pusztán az élőbeszéd és vita retorikai sajátosságainak visszatükrözéseként is értelmezhető. Amellett, hogy Arme a kereszténység egyesítésén fáradozik, egyszersmind azt is „élete fő céljának tekinti, hogy a jövő nemzedékének egy teljesen meghamisított kereszténységet tanítsanak” (Bodnár 2014)⁸ – érdekes, hogy az iszlámmal nincs különösebb problémája –, ő maga mégis az ateizmus, a természettudományok primátusa mellett teszi le a voksát, hosszú távú terve ugyanis a vallások teljes felszámolása, s az, hogy az egyház fokozatosan az elnéző gúny tárgyává váljon. Ám karakterének belső ellentétei ezen a fronton is utolérhetőek: olyan férfiként válik a tudomány szószólójává, hogy ő maga végletekig tudománytalanul jár el, s úgy kívánja felszámolni a hitet, hogy a Golgotán éjszakázva magát az alvó Isten akaratanak végrehajtójaként aposztrofálja.

Zsánerönreflexiók, intertextualitás és transzmedialitás

Mindkét mű több helyütt él zsánerönreflexiókkal is, azaz szövegszervezési eljárásaiban, megfogalmazásmódjában és narratívájában egyaránt jelöli önmaga allohistorikus jellegét.

Így olvasható az a szakasz, amikor Trenka fiataljai a jövőjüket tervezgetve variánsok és szerepek sokaságát vonultatják fel, amelyekből a memoáírás idejére csak egy, vagy egy sem teljesül. Hasonló hatást kelt a kabuli magyar kolónia lakta palotában talált, csorba és repedt tükör látványa, ami visszájára fordítja a világot, vagy az ott élőkkel folytatott, ugyancsak „mi lenne, ha...?” alapú ötletbörze is egy harmadik Magyarország alapításáról – különböző tudatmódosító szerek hatására –, és a fentebb már többször emlegetett nyitott regényvég éppúgy önreflexió.

Horváth elbeszélője rögtön a mű felütésénél, a markánsan jelzett divergenciapont kapcsán is az allohistorizmus alapdilemmájával él:

Mit mondjak, utólag ijesztő belegondolni, mi lett volna, ha Paulus nem hal meg abban az autóbalesetben. Hitler éppen azért akarta őt Manstein helyett, mert sohasem feleselt volna vele (Horváth 2014, 21).

Később ugyanezt teszi, amikor azon töpreng, hogy ha Hitler faji háborúja nem járt volna sikerrel, a Führer gondolkodás nélkül feláldozza népét a háború oltárán – épp ahogy az „ideát” is történt, de hasonlóan gondolkodik el Auschwitzról is, ami az

⁸ A regény egyéb keresztényi vetületeit állítja előtérbe Bodnár Dániel dolgozatán túl Kiss Péter (Kiss 2014) és Baranyai Béla (Baranyai 2014) cikke is.

emberi aljasság múzeuma, és nem az ipar hajtómotorja lenne, ha ők veszítenek. Az utolsó naplóbejegyzés záró szakaszában, amikor magát Apophishoz hasonlítja, az egyiptomi mitológia történeteire mint variánsokként fennmaradt legendákra tekint, ahol a sötétségnek olykor igenis sikerült legyőznie a fényt. Azáltal, hogy Arménak „odaát” sikerül elaltatnia – vagy megölnie – az emberekben az istent, a *Lett este és lett reggel* a világ(unk)nak egy ilyen alternatívájává válik.

Bizonyos mértékig mindkét elemzett opus kommunikál különböző magyar és világirodalmi alkotásokkal, a két sík közös kulturális pontjait és örökségét is érzékeltetve. Horváth regényének a főhőshorizont apropóján evidens analógiája Rudolf Lang – azaz Rudolf Höß – fiktív életrajza, amit Robert Merle *Mesterségem a halál* című opusa tárt a nagyközönség elé. Arme reményvárosi látogatásakor éppúgy egy igen markáns párhuzammal él, amikor maga is Dante *Poklának* köreit véli felfedezni a rabszolga/halál/munkatábor egyes szektoraiban. Elbeszélőnk mindezen felül számos direkt analógiát használ kedvelt szerzőire, Machiavellire vagy Plutarkhoszra vonatkozóan – a második alesiai csata felé menetelve látott, üzekedő macskákban például egy tipikus plutarkhoszi képet vél felfedezni. A klasszikus párhuzamokkal tarkított retorika éppúgy jellemzi az apja gondolkodását is: Max Shakespeare *III. Richárdjára* utal, amikor céljai véghezviteléhez úgy dönt, a gazemberséget is vállalja. A kereszténység elleni folyamatos támadások azonban mintha annak óhatatlan feltámadásához és megerősödéséhez járulnának hozzá: Reményváros rabszolgái sokak számára mind újjászületett Krisztusoknak számítanak, s világszerte fel-feltámad a legenda, miszerint Jézus újra eljött, szenvedett és meghalt, hogy elhozza a reményt a jövő számára.

Lajtai direkt világirodalmi analógiáira jó példa, amikor Nabokov *Lolitája* apropóján nevezi el egyik nálánál jócskán fiatalabb kedvesét. Gyerekkori nevelője, Akala a *Dzsungel könyvéből* ismert Akelát, a farkast idézi meg, aki a saját fajtájától távol került Mauglit próbálja alkalmazkodóvá nevelni új közegéhez, ahogy mindez Akala és Gábor viszonyára is érvényes. Egy alkalommal a memoáíró Tóth Árpád közismert Verlaine-fordításának, az *Őszi chanssonak* szegmenseivel írja le a szobában fennálló helyzetet, míg máskor álom és valóság sokat elemzett problémáját visszhangozza.

Egy darabig csend volt, csak a fejünk fölött zúgott halkán, monoton bűt ontva konokon a mennyezeti ventilátor. A nagy fémlapátok lassan kavargatták a forró, nedves levegőt (Trenka 2010, 167).

Mire visszaértem Tuniszba, már azt sem tudtam, mikor álmodtam, és mikor voltam ébren. Azóta se nagyon tudom (Trenka 2010, 172).

A gyerekkori arab játszópajtások, Aila és Hasszán éppúgy az *Utas és holdvilág* Ulpius testvéreit idézik meg, ahogy később, még markánsabban az Adrian ikrek, Miriam és Gábor is – gyermekkori és ifjúkori barátai Lajtai tudatában ugyancsak egybecsúsznak –, nem pusztán alternatív, valóságtól elrugaskodott életvitelük, színjátásai, vagyoni helyzetük és közegük, hanem testvérként egymás iránt táplált érzéseik, feltételezhetően a vérfertőzésig eljutó viszonyuk révén is. Ebben az új-

rairt kapcsolathálóban Lajtai Szerb elbeszélőjének, Mihálynak a szerepébe kerül.⁹

De a Trenka-mű irodalmi kapcsolatai tekintetében a következő szövegszakasz is tanulságos, amennyiben a szovjet–náci pozíciócserét visszhangozza:

[Imre nagybátyám] itt halt meg, az afgán hegyek poklában, 1984-ben. Abban az évben még rendíthetetlennek látszott a nemzetiszocializmus világbirodalma. Abban az évben még tilos volt kiejteni George Orwell nevét (Trenka 2010, 120).

A dátum és Orwell nevének egymás mellett említése korántsem esetleges, s egyszerre fejezi ki Lajtai irodalmi tájékozottságát és azt is, hogy az említett szerző éppúgy megírta sorait arról a bizonyos csizmáról, „amely örökké egy emberi arcon tapos”, mindössze a lábbeli gyártási helye és viselőjének izmusa változott. Magyar vonalon Faludy költeményei számítanak rendszerellenesnek, ezért szabadelvű hőseink rendre visszatérnek hozzájuk, ahogy azon is sokszor elszórakoznak, hogy a „Gyarmati Népszabadságban” olvasható cikkek néhány kifejezésének felcserélésével milyen hamar kommunistává válik a fasiszta szöveg.¹⁰ A diktatúrák egybeesése nyelvileg mégis a következő, játékosan ironikus dalátíratból olvasható ki a leginkább:

ÚTTÖRŐ DAL

Mint a mókus fenn a fán,
Az úttörő oly vidám,
Ajkáról ki sem fogy a nóta.
Ha tábort üt valahol,
Sok kis pajtás így dalol,
Fújja estig kora reggel óta.

Évek szállanak a nyári fák alatt,
Oly vidám az ének.
Boldog dallama így önti dalba ma:
Csuda jó, gyönyörű az élet.

IFJÚ FASISZTÁK INDULÓJA

Mint a mókus fenn a fán,
A Hitler-Jugend oly vidám,
Ajkáról ki sem fogy a nóta.
Sok kis bajtárs valahol,
Erdő mélyén így dalol,
Fújja estig kora reggel óta:

⁹ Az általunk fejtegetett párhuzam mellett Ottlik *Iskola a határon* című regényét is analógiaként említi a következő kritikarészlet – elsősorúan Lajtai ifjúkori kalandjai apropóján –, amikor azt mondja, Trenka műve „két, csakis az alternatív valóságokban kapható nagyregényre, az Iskola az afrikai határonra és az Útas és sivatagi holdvilágra hasonlít. Egy bekezdésen belül akár erre is, arra is” (N. N. 2010).

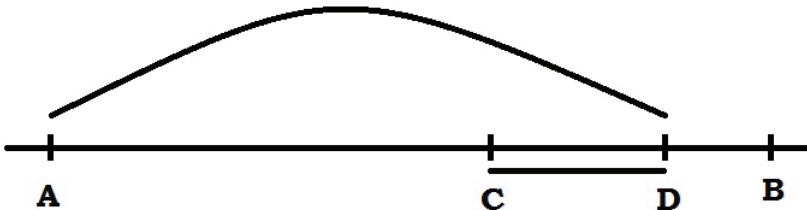
¹⁰ A regény megírásának körülményeiről és ihletéséről vallva Trenka ezzel egy személyes élményt leplez le, csak „ideát” ugye fordított tükörsorrenddel (Takács 2009).

Deutschland, Deutschland, über alles,
Über alles in der Welt!
(Trenka 2010, 62)

Trenka regényében évtizedeken át a Turáni vendéglő a Lajtai familia megélhetésének záloga, s egyszersmind a családi viszályok mindenkori színhelye is. A vállalkozás eleve ómenként értelmezhető neve a magyar kultúrhagyományból ismert „turáni átkot” idézi meg, melyet a különböző legendavariánsok legismertebbike szerint a táltosok róttak a nemzetre, miután Szent István felvette a kereszténységet. Az átko lényege, hogy a magyarság boldogulását mindenkor a belső széthúzás akadályozza. A névadás esetünkben is meghatározónak bizonyul: a Lajtai familia mindenkori előrehaladását a folyamatosan jelenlévő belső családi ellentétek nehezítik, a sziklaormon épített vendéglőt pedig a tenger mindenkori szeszélye fenyegeti.

Az ibolyaszínű és bíborlila alkonyfényben reszkető öböl a halhatatlanság, a kiszámíthatatlan pusztulás és a reménytelenség emlékműve volt. No és családom, a Lajtai-klán tragédiájának jelképe is. Szerettem a Mária-öblöt (Trenka 2010, 206).

Az *Egyenlítői Magyar Afrika* narratívája és időkezelése közt fennálló viszony mind ezen túl kísértetiesen idézi a Homérosz *Odüsszeiájában* látottakat. Mint azt tudjuk, a mesélés kezdő- és végpontjának kiválasztása minden esetben éppolyan önkényes, mint a történet kezdő- és végpontjának megjelölése. Míg Homérosznál a trójai háború vége – „A” pont – és Ithaka – „B” pont – ad keretet a történetnek, addig Trenkánál a kronológiai nyitány Lajtai Gábor születése, a végpont pedig a kabuli magyar kolónia tagjainak társaságában eltöltött est, ahová megérkeznek az Edward Lee Morricks által aláírt szerződések is. Van persze egy előfeltevésünk, miszerint Gábor elérte a célját, bizonyosak azonban nem lehetünk. Az „A” és a „B” pontok mindazonáltal még csak a szöveg által érintett időszaknak sem adják tökéletes keretét, hiszen Homérosz éppúgy visszautal a trójai háború eseményeire – még ha az *Odüsszeia* kezdőpontja az emlegetett háború vége is –, mint teszi ezt Trenka az 1960 előtti jelentős mozzanatokkal. De térjünk vissza a párhuzamhoz egy stilizált ábra segítségével:

Az *Odüsszeia* esetében a C pont Kalüpszó, a D pedig a phaiákok szigetét jelöli, melyek a mesélés kezdő- és végpontjai, míg a D–B szakasz a történet további részét adja. Trenkánál a két pont – C és D – egyaránt Kabult és annak környékét

takarja, a köztük lezajlott mesélés pedig esetünkben az önéletírás folyamatának felel meg. Ezen felül megjegyezhető még, hogy mivel Lajtai a kolónia tagjainak is mesél – igaz, ugyanazt a történetet nem tudja kétszer ugyanúgy elmondani, mint ahogy korábban leírta –, a D pont igen közel kerül a B-hez. Ha azonban ennek nem tulajdonítunk túl nagy jelentőséget, akkor a C–D szakasz maradéktalanul lefedi az autobiográfia írásának idejét, a D–B pedig az önéletírást berekesztő interpunkció és a kolónia tagjainak társaságában megélt est közti időnek felel meg. A két mű cselekményének váza tehát egyazon ábrával adható vissza.

Az *Egyenlítői Magyar Afrika* kapcsán feltétlenül szükséges megjegyeznünk azt a transzmediális hatásgyakorlást, amit a mű hazai irodalmunkban ismereteink szerint egyedülálló módon a zene médiumára gyakorolt. A Napoleon Boulevard zenekar a regény megjelenése után egy évvel, azaz 1992-ben a könyv címével megegyező magnókazettát adott ki (Napoleon Boulevard 1992), amely kizárólag a Trenka-mű ihlette felvételeket tartalmazott. Egyes alkotások háttérzenékként értelmezhetőek az opus eseménysoraihoz és tájaihoz – *Menekülés Afrikából*, *Hungarovill*, *Bíborsivatag*, *Mária-öböl* –, ám akadnak olyanok is, amelyek dalszöveggel társulva énekelnek meg karaktersorsokat – *Miriam* –, történeteket – *Búcsú nélkül* – vagy épp a diktatórikus rendszerek működését – *Az első nap* –, újabb érzékszervek bevonásával tágitva tovább a világ befogadásának lehetőségét, afrikai rigmusok és pop-rock szólamok együttthatásaként. Tekintettel arra, hogy a magyar felvevőpiac szűkössége milyen kis mértékben képes az egyes médiumok alkotóit arra ösztönözni, hogy saját lehetőségeik kiaknázásával együttesen teremtsenek meg egy transzmediális univerzumot – mint például világviszonylatban történik ez irodalom, film, PC-játék és zene együttállásával az olyan alkotásoknál, mint George R. R. Martin *Tűz és jég dala*-ciklusa, J. R. R. Tolkien *Gyűrűk Ura*-trilógiája vagy J. K. Rowling *Harry Potter*-heptalógiája –, az *Egyenlítői Magyar Afrika* példája, hatásgyakorlása még kiemelkedőbbé teszi szerzője teljesítményét. Trenka egyébként maga is hajlamos hangfelvételeket rendelni szövegeihez; a *La Grande Image*-ban például minden alfejezet előtt jelzi ajánlásait, ám az ott felmerült Brian Enót például Lajtai is többször hallgatja.

Trenka Csaba Gábor *Egyenlítői Magyar Afrika* és Horváth László Imre *Lett este és lett reggel* című regényei a magyar alternatív történelmi kánon talán legmarkánsabb kultkönyvei. Noha mindketten a leggyakrabban választott műlthesadás mentén építkeznek, vízióik mégis hűsbavágóan újat hoznak, totális határátlépésnek mondható működésükkel pedig testközelivé teszik azokat az univerzumokat, amilyené egy apró véletlen révén a mi valóságunk is válhatott volna. Egy egészen más világról szólnak, mégis a miénk könnyebb megértéséhez járulnak hozzá. Regénynyelvük az elbeszélők személyiségrajzával szembesít, legyen az bár végletekig puritán és egyenes, vagy benyomásokkal, színekkel átítatott, poétikája révén mindenestre kétségkívül méltó a recepció figyelmére. Tudományok és áltudományok egymáshoz való viszonyát leplezik le, lélektaniségük által pedig korlátok nélkül látatják az emberek bensőjében rejtőző démonokat, melyeket sokszor csak a tudatosan felöltött álca és a lehetőségek hiánya takar el a világ szeme elől.

Irodalom

- Balogh Réka (2014): Ha az ördög náci lenne. *Irodalmi Jelen* = <https://www.irodalmijelen.hu/2014-dec-1-1650/ha-az-ordog-naci-lenne>
- Baranyai Béla (2014): Olvasólámpa – Egy könyvről – ketten. A végzetes múlt és a remélt jövő. *Koinónia*, 2014/11, 2705.
- Benkő Marianna (2011): Magyarország Afrikában – Trenka Csaba Gábor: Egyenlítői Magyar Afrika. *SFmag* = http://sfmag.hu/2011/02/16/magyarorszag_afrikaban/
- Bodnár Dániel (2014): Horváth László Imre: Lett este és lett reggel. *Magyar Kurír* = <http://www.magyardurir.hu/hirek/horvath-laszlo-imre-lett-este-es-lett-reggel/>
- Csokonai Attila (2015): Az apokalipszis újjászüli a jóságot – beszélgetés Horváth László Imrével. *Könyv7* = <http://konyv7.hu/magyar/menupontok/felso-menusor/folyoirat/az-apokalipszis-ujjaszuli-a-josagot-beszelgetes-horvath-laszlo-imrevel>
- Dege Sándor (2015): Horváth László Imre: Lett este és lett reggel. *Olvaslak* = <http://www.olvaslak.hu/2015/01/21/horvath-laszlo-imre-lett-este-es-lett-reggel/>
- Horváth László Imre (2014): *Lett este és lett reggel*. Budapest: Magvető.
- Jánossy Lajos (2014): Horváth László Imre: Itt valaki E/1-ben nagyon náci. *Litera* = <http://www.litera.hu/hirek/-74077>
- Kiss Péter (2014): Olvasólámpa – Egy könyvről – ketten. A végzetes múlt és a remélt jövő. *Koinónia*, 2014/11, 2705.
- Koncsik Anita (é. n.): Egy disztópikus REM-fázis: Horváth László – Lett este és lett reggel, könyvajánló. *Szellemkép* = <http://www.szellemkeponline.hu/irodalom-kritika-konyv-album/3386/>
- Kormos Ferenc (2015): Megkérdeztük Horváth László Imrét. A gonosz lenyűgöző. *Bárka online* = <http://www.barkaonline.hu/megkerdeztuek/5020-megkerdeztuk-horvath-laszlo-imret>
- Ladó János – Bíró Ágnes (2005): *Magyar utónévkönyv*. Budapest: Vince.
- Németh István (2006): Ahnenerbe. Az ősi örökség intézménye. *Rubicon*, 2006/10, 20–24.
- Németh István (2010): Az SS boszorkányai. Boszorkánykutatás és okkultizmus a Harmadik Birodalomban. *Rubicon*, 2012/8, 56–67.
- P. Szathmáry István (2011): Trenka Csaba Gábor: Egyenlítői Magyar Afrika. *Szépirodalmi Figyelő*, 2011/1, 62–64. Online elérhető: <http://epa.oszk.hu/01400/01433/00042/pdf/11-1-016-trenka-p-szathmary.pdf>
- Szabó Ádám [Adam Taylor] (2012): Trenka Csaba Gábor: Egyenlítői Magyar Afrika. *Gépnarancs* = <http://gepnarancs.hu/2012/04/trenka-csaba-gabor-egyenlitoi-magyar-afrika/>
- Takács Gábor [Acélpatkány] (2009): Interjú Trenka Csaba Gáborral. *Fiction Kult* = <http://fictionkult.hu/cikk.php?cikk.294>
- Takács Gábor [Acélpatkány] (2015): Amíg Isten behunyja a szemét (Horváth László Imre – Lett este és tett reggel). *Próza Nostra* = <http://www.prozanoiropa.com/iras/amig-isten-behunja-szemet-horvath-laszlo-imre-lett-este-es-tett-reggel>
- Tokarev, Sz. A. (1988): *Mitológiai enciklopédia I*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Trenka Csaba Gábor (2010): *Egyenlítői Magyar Afrika*. Budapest: Agave Könyvek.
- Trenka Csaba Gábor (2013): *Place Rimbaud*. Budapest: Syllabus.

Trenka Csaba Gábor (2017): *La Grande Image*. Budapest: Syllabux.

Zelei Dávid (2015): Részletek a Faust család naplójából. Horváth László Imre: Lett este és lett reggel. *Opus*, 2015/2, 73–79.

N. N. (é. n.): Miklós név jelentése (a Klaus magyar formája). *Magyar Elektronikus Könyvtár* = <http://mek.oszk.hu/00000/00084/00084.htm#k>

N. N. (2010): Trenka Csaba Gábor: Egyenlítői Magyar Afrika. *Magyar Narancs* = https://magyarnarancs.hu/zene2/konyv_-_trenka_csaba_gabor_egyenlitoi_magyar_afrika-73478

N. N. (2013): Hat náci mítosz. *Múlt-kor online* = http://mult-kor.hu/20131128_hat_naci_mitosz?pldx=2

Film

Gansel, Dennis (rendező) (2004): *Napola – A Führer elit csapata*. Gyártó: Constantin Film, Németország.

Zene

Napoleon Boulevard (1992): *Egyenlítői Magyar Afrika*. Budapest: Magneoton.